

СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ХАРКОВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ще з початку ХІХ ст. Харків, завдяки створеному тут університетові, став центром наукового життя Лівобережної України. Цей вищий навчальний заклад згуртував навколо себе відкриватися

найкращі міські сили діячів літератури, історії, етнографії, мистецтва, медицини, права, математики, що давало усі підстави сучасникам називати Харків «Афінами Півдня Росії». Про вплив Харківського університету в той період на освіту всієї України в журналі «Украинская від

жизнь» сучасник писав: «Харків відносно України порівнюють з Афінами, якими були вони щодо інших міст Греції. Звичайно, це надто сміливо; слід бути безпристрасним; але щоб пропагуванні

справедливо судити про ступінь освіти в Україні місті,

і про вплив на неї університету, необхідно пожити напрямку

в Харкові, особливо в червні місяці, коли бувають 1907р.

тут публічні іспити в університеті й інших навчальних закладах. Після звичайних екзаменів в університеті було зорганізовано привселюдний захід, на якому багато студентів читали свої твори - прозові й вірші - та грав студентський історичним

оркестр» [1, 1924, № 14, с.108-113]. А видатний історик Слобожанщини Д.І.Багалій з цього приводу говорив так: «Наука піднесла Харків, як промисловість Тулу і Ярославль, як торгівля Нижній Новгород і Одесу. Він виділяється любов'ю до освіти не тільки вищих, але й середніх прошарків суспільства» [2].

Харківський університет дав поштовх виник- процесом

ненню в Харкові інших вищих навчальних закладів. У 1873 р. на базі ветеринарного училища було засновано Харківський ветеринарний інститут. Його найбільш

статут було узгоджено зі статутом Харківського університету, а в навчальному плані Ветеринарний освіти

інститут було віднесено до розряду навчально-практичних закладів з правами університетського медичного факультету, який підлягав міністерству 1915-

народної освіти і попечителеві Харківського навчального округу [3, с.2]. Розвиток фабрично-заводської промисловості в Україні потребував спеціалістів-технологів, і тому в 1885р. розпочав роботу Харківський технологічний практичний інститут, який ставив на меті згідно свого статуту від 24 липня 1885 р. давати вищу технологічну

жіночої освіти. У зв'язку з тим, що представниці жіночої статі не допускалися до навчання у державних вищих навчальних закладах, при університетах по всій Росії почали

вищі жіночі курси на засадах приватних навчальних закладів, які утримувалися за рахунок плати за навчання самих курсисток (100-150 крб. на рік), пожертвувань, зборів з різних культурно-масових заходів.

Харків у цій справі дещо відставав

столичних міст: Вищі жіночі курси в Петербурзі та Москві були створені ще в 1869 р., у Києві - в 1870 р. Передова професура Харківського університету брала активну участь у

ідеї вищої жіночої освіти та її становленні в

Завдяки наполегливій роботі у цьому

ліберально налаштованої громадськості у

при Харківському університеті відкрили перший у Харкові вищий навчальний заклад для жінок - Вищі жіночі курси Товариства допомоги працюючим жінкам. Курси мали два факультети: історико-філологічний з відділеннями

і словесним та фізико-математичний з відділеннями природничої історії і математики. В навчальному плані Вищі жіночі курси підлягали попечителеві Харківського навчального округу, який затверджував навчальні програми і мав виняткові повноваження в галузі кадрової політики, перш за все у формуванні викладацького складу [4]. Керівництво навчальним

здійснювала вища педагогічна рада, що складалася з професорів та викладачів, які працювали на курсах. Вищі жіночі курси об'єднували

прогресивну частину науково-педагогічних кадрів, які розглядали свою роботу в галузі жіночої

як відповідальну громадську діяльність. Тут викладали професори Д.І.Багалій, В.П.Бузескул, М.Ф.Сумцов та багато інших. Наприклад, у

1916 навчальному році на історико-філологічному факультеті курсів працювало 29 університетських викладачів, в тім числі 19 професорів, 8 приват-доцентів, 2 лектори. Деканом факультету від дня заснування й до 1915 р. був І.М.Ендзелін, а з названої дати - професор Ф.І.Шміт [5]. Крім навчальної роботи, професорсько-викладацький

освіту з механічної та хімічної спеціальності. Під час першої світової війни в Харкові з'явився сільськогосподарський вищий навчальний заклад завдяки евакуйованому сюди з території Польщі (Люблінської губернії) Ново-Олександрійському курсів сільськогосподарському інституту.

Як відомо, у ті часи у всіх цих вищих навчальних закладах навчалися виключно

І чоловіки. Але вже з другої половини XIX ст. в

І країні з усією гостротою постало питання вищої

склад керував науковою діяльністю слухачок, організував різні тематичні гуртки, де курсистки виступали з доповідями та реферативними повідомленнями.

Для вступу до Вищих жіночих

абітурієнтам необхідно було подати атестат про середню освіту або скласти іспити, від яких звільнялися лише особи, що мали звання

домашньої вчительки чи наставниці.

Більшість

жінок, вступаючи на Вищі курси при Харківсь-

кому університеті, надавали перевагу історико-філологічному факультетові.

Аналіз статистичних даних контингенту слухачок жіночих курсів свідчить, що кількість вихідців з дворян весь час зменшувалася і в 1916-1917 навчальному році становила трохи більше 4%. Поступово знижувалася питома вага вихідців із купецького стану та духовенства. В той же час чисельність представниць міщанства і селянства неухильно зростала й у вказаному навчальному році становила половину слухачок [6]. Це свідчило про демократизацію соціального складу освіченого жіноцтва. Оскільки значна кількість слухачок Вищих жіночих курсів походила із незаможного середовища, плата за навчання для них становила просто таки астрономічну суму. Дехто не витримував матеріальної скрути і залишав навчання, але більшості доводилося боротися не тільки за право навчатися, а й за власне виживання. Щоб мати гроші на прожиток і оплату за навчання, курсистки змушені були підробляти перекладами, переписом текстів, репетиторством. У працевлаштуванні їм надавали допомогу різні попечительські товариства.

Вищі жіночі курси готували висококваліфікованих спеціалістів, але застосувати на практиці свої знання і вміння у відповідності до одержаної освіти жінки не мали можливості. Випускниці історико-філологічного та фізико-математичного факультетів, які після три-чотирирічного строку навчання крім випускних іспитів здавали ще й додатковий з латини при університеті, мали право викладати тільки в початкових класах гімназій. Нерівноправне становище освічених жінок змушувало професорсько-викладацький склад Вищих жіночих курсів і самих слухачок неодноразово порушувати клопотання перед міністерством народної освіти про надання тим, хто успішно закінчив курси, права викладання в усіх класах середніх навчальних закладів. І тільки в грудні 1911 р. в Російській імперії було прийнято закон, згідно якому ті слухачки, що успішно витримали випускні університетські іспити з усіх предметів, одержували звання вчительок середніх навчальних закладів [7]. У зв'язку з цим при курсах було організовано вивчення методики викладання предметів гімназичного циклу із залученням до цієї справи викладачів місцевих гімназій з російської мови та латини.

У 1913-1914 рр. для Харківських вищих жіночих курсів побудували за проектом архітектора О.М. Бекетова власне приміщення на Миросицькій вулиці, що значно покращило роботу і розширило можливості цього навчального закладу [8].

Вищі жіночі курси проіснували до Жовтневих подій 1917 р., а потім були включені до університетів, що стали змішаними за складом.

У 1910 р. в Харкові за ініціативою Харківського медичного товариства відкрився ще один вищий навчальний заклад для жіноцтва - Харківський жіночий медичний інститут, який став одним з найбільших вищих жіночих медичних закладів в Україні. Місцева преса писала з

цього приводу: «30 жовтня 1910 р. відбулося давно очікуване відкриття в Харкові жіночого медичного інституту. Серед присутніх на відкритті були: управитель навчального округу Н.Д. Арбеєв, директор медичного інституту В.Я. Данилевський, віце-голова медичного товариства приват-доцент Е.П. Браунштейн, декан медичного факультету професор Л.Л. Гіршман, директор бактеріологічного інституту В.І. Недригайлов, професори, представники Товариства грамотності, Товариства освіти серед євреїв та ін.» [9].

Спочатку для інституту орендували приміщення Північного банку по вулиці Сумській [8, 1910, 14 листопада], а згодом збудували за проектом архітектора О.М. Бекетова двоповерхове приміщення Анатомічного театру, де й відбулося вже вдруге урочисте відкриття інституту [10]. Першим ректором Харківського жіночого медичного інституту став професор В.Я. Данилевський. Головна мета цього навчального закладу, за словами самого ректора, полягала в тому, щоб «дати повну наукову медичну освіту, підготувати своїх студенток до самостійної лікарської діяльності», Інститут став новатором у справі прогресивного реформування медичної освіти завдяки тому, що, створюючись на засадах приватного навчального закладу, він мав можливість не заводити сухого формалізму і не псувати наукової справи бюрократичними правилами. Основні принципи, які закладалися до підвалин медичного інституту, полягали в автономії управління всіма напрямками роботи, взаємодовірі й повазі викладачів та студентів, розвитку самодіяльності вихованок, гласності і відкритості усіх сфер життя закладу, узгодженості теорії й практики з вимогами науки та життя. Навчальна програма складалася з розрахунку п'ятирічного терміну навчання. Разом з тим, зважаючи на значний прогрес у галузі медицини, рада інституту взяла собі за правило через кожні п'ять років переглядати навчальні програми і плани, наближаючи їх до тих умов, у яких будуть працювати майбутні лікарі, Практику за рішенням міської думи студентки проходили в міських лікарнях на прийомах хворих [11], проводили профілактичні огляди в школах та на підприємствах, перевіряли якість продуктів на міських ринках.

Лекційні і практичні заняття в Харківському жіночому медичному інституті вели викладачі медичного факультету Харківського університету, В 1914 р. в Харківському жіночому медичному інституті відбувся перший випуск 240 жінок-лікарів, До 1917 р. тут підготували 1500 висококласних спеціалістів-медиків [12]. Випускниці цього навчального закладу за своєю освітою прирівнювалися до випускниць Вищих жіночих курсів при університетах, але ще з 1880р. вони мали право на лікарську практику і одержували нагрудний знак з літерами «Ж.В.» - «жінщина-врач» [13].

Розширенню мережі жіночої освіти в Харкові сприяло й відкриття Жіночого політехнічного інституту. 6 вересня 1916 р. відбулося пленарне засідання членів правління і редакційної колегії

Харківського південноросійського товариства технологів, на якому обговорювалося питання запровадження в Харкові Вищих жіночих політехнічних курсів. Імпульсом до створення курсів послужило клопотання навчального комітету Харківського технологічного інституту до міністерства народної освіти з приводу надання дозволу на прийняття до інституту жінок, Міністерство вважало подібний захід проблематичним до перегляду статуту Харківського технологічного інституту. Разом з тим, воно зі співчуттям поставилося до цієї проблеми і висловилося за те, щоб ідея інженерної вищої жіночої освіти реалізувалася посередництвом приватної ініціативи. Член товариства технологів В.Е.Тір вніс до правління товариства пропозицію взяти на себе всі організаційні моменти, пов'язані з відкриттям курсів. На цьому ж засіданні було вирішено, що Вищі жіночі політехнічні курси матимуть два відділення: механічне з двома відділами - машинобудівним і технологічним, та інженерно-будівельне із відділами залізничним і земського та міського господарства [14]. Пізніше до статуту записали положення про відкриття шести відділень: механічного, інженерно-будівельного, хімічного, електромеханічного, агрономічного та архітектурного, але в першу чергу передбачалося відкриття вже запланованих двох відділень з чотирма відділами [15].

Харківські вищі жіночі політехнічні курси знаходилися у віданні міністерства народної освіти і підлягали попечителєві харківського навчального округу. Управління курсами покладалося на директора і раду курсів, яка складалася із викладачів і двох представників наукового товариства технологів. Для завідування господарською та адміністративною частинами товариство технологів обирало п'ять осіб, які разом з директором курсів, його помічниками і деканами відділень утворювали господарчий і адміністративний комітет, діяльність якого регламентувалася спеціальною інструкцією [16].

І статут, і навчальні плани та програми розроблялися за зразком документації Петербурзького жіночого політехнічного інституту. На курси зараховувалися особи жіночої статі, що закінчили жіночі гімназії або інші навчальні заклади, курс яких визнано міністерством народної освіти достатнім для вступу до вищих навчальних закладів. Термін навчання на політехнічних курсах становив п'ять років, тобто десять семестрів [17]. Студенткам, що одержали випускне свідоцтво про закінчення курсів, з дозволу міністерства народної освіти надавалося право скласти іспити на основі загальних для всіх вищих технічних закладів міністерства народної освіти правил у спеціальних екзаменаційних комісіях [18].

Харківський жіночий політехнічний інститут організатори планували відкрити не пізніше листопада 1916 р. [19]. Але цей навчальний заклад розпочав роботу тільки в 1917р. [20].

Ще одним навчальним закладом, в якому мали право навчатися жінки, став Харківський

комерційний інститут - єдиний в дорішшвецьк[^]І період вищий навчальний заклад Харкова сі змішаною формою навчання. Восени 1912 р. силами наукової громадськості міста було відкрито при Харківському комерційному училищі Вищі приватні комерційні курси, які у 1915 р. були перереформовані в Харківський комерційний інститут з чотирирічним строком навчання. Спеціально для цього закладу в 1914-1915 рр. за проектом архітектора О.Бекетова було збудовано корпус на колишній Єпархіальній вулиці (нині - вулиця Артема),

Новий навчальний заклад знаходився у віданні міністерства торгівлі й промисловості, [21]. У 1912-13 навчальному році тут навчалось 236 студентів, а в 1914-15 їх кількість зросла більше, ніж удвічі і становила 558 чоловік [22] (за браком даних не вдалося встановити, який відсоток становили студентки в інституті). На комерційно-економічному факультеті студенти вивчали основи економічних, комерційних та юридичних наук. Інститут готував спеціалістів для торгівлі, промисловості, банківської і страхової справи (міської і земської). Навчальний план інституту передбачав практичні заняття. В інституті існували підвідділи: економіко-комерційний з педагогічною групою, банківсько-страховий з підрозділом на групи банківську і страхову, педагогічну, місцевого господарства та промислову з гірничим підрозділом. Одразу після створення інституту були обладнані навчально-допоміжні установи - фізична і хімічна лабораторії та кабінети, з часом - лабораторії аналітичної хімії, технології хімії, товарознавства волокнистих речовин, кабінет торгівлі тощо [23].

Таким чином, у Харкові на початку ХХ ст., хоча й з деяким запізненням, відбулося становлення вищої жіночої освіти, яка поступово розширювалася за рахунок збільшення спеціальностей і завдяки всезростаючому прагненню жіноцтва до оволодіння вершинами знань. Процес демократизації, притаманний на початку ХХ ст. усій освіті взагалі, надав можливість, хоча в більшій мірі теоретичну, ніж практичну, навіть жінкам - вихідцям із сільської та міської бідноти на навчання у вищій школі. Це було чи не найвищим і соціальним, і культурним, і, навіть, політичним досягненням тогочасного суспільства,

Тому доволі показовим, на нашу думку, є той факт, що саме в цей період-у 1910 р.-за видатні успіхи в галузі історії Вчена рада Харківського університету присвоїла видатному історикові О.Я.Єфіменко, першій серед жінок Росії, звання почесного доктора російської історії. Звертаючись до ректора Харківського університету Д.І.Багалія з вдячним листом, якого було зачитано на засіданні Вченої ради університету, Олександра Яківна кількома словами досить влучно охарактеризувала ту ситуацію, яка склалася на той час у країні щодо жіночої освіти, вказуючи і на її позитивні, і на негативні моменти: «Вельмишановний Дмитре Івановичу! Дозвольте мені прохати Вас, як ректора Харківського університету, передати Раді

університету мою глибоку вдячність за честь, надану мені визнанням за мною ступеню доктора історії honoris causa. Вважаю, маю право додати, що до

моєї вдячності приєднується і колективна вдячність жінок, які прагнуть до наукової праці і зустрічають на цьому шляху багато сторонніх перепон» [24].

Примітки:

1. Украинский журнал. - 1924. - №14. - С108-113.
2. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 год): Репринт, изд. - Харьков, 1993. - Т.2.- С 584.
3. Отчёт о состоянии и деятельности Харьковского ветеринарного института Императора Николая II за 1914 год. - Харьков, 1915. - С 2.
4. Малинко И.Г. Деятельность высших женских курсов на Украине (конец XIX - начало XX в.) // Вопросы истории СССР. - С. 121.
5. Отчёт о деятельности высших женских курсов, учреждённых обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1915 год (9-й год существования). - Харьков, 1916. -С. 23.
6. Малинко И.Г. (Цит. праця). - С. 124.
7. Киевская мысль. - 1913. - №8. - 29 марта.
8. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков от крепости до столицы. - Харьков, 1998. - С. 154.
9. Южный край. - 1910. - 2 ноября.
10. Там само.
11. Там само. - 17 ноября.
12. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. (Цит. праця). - С. 155; Державний архів Харківської області (далі ДАХО). - Ф. 201, опл, спр. 59. - Арк. 4.
13. Песковский М.Я. Очерки истории высшего женского образования в России // Наблюдатель. - 1882. - №6. - С. 117-136.
14. Южный край. - 1916. - 7 сентября.
15. Там само. - 21 сентября.
16. Там само. - 14 сентября,
17. Там само. - 2 октября.
18. Там само.
19. Там само. - 14 сентября.
20. Справочная книга «Весь Харьков» за 1917 год. - С. 103.
21. Малинко И.Г. (Цит. праця). - С. 124.
22. Степанович Є.П. 3 історії вищої спеціальної освіти на Україні // Український історичний журнал. - 1982. - №1. - С.73.
23. Там само. - С. 13.
24. Южный край. - 1910. - 7 ноября.